

Börtönártalom

A személyi állomány lelki egészségi állapota^x

Szinte alig akad fórum, ahol ne vetődne fel, hogy a személyi állomány élet- és munkakörülményei az elmúlt években alig változtak. Sem az elöregedett épületek, sem a megmolyosodott őrzésbiztonsági szemlélet nem tette ezt igazán lehetővé. Hogy a leginkább veszélyeztetett felügyelői állomány lelki egészségének megőrzéséért is tenni kellene valamit, talán csak az intézetek egészségügyi dolgozóinak körében merült fel, akik hosszú évek óta figyelemmel kísérik az állomány mentális helyzetének romlását, a pszichoszomatikus betegségek növekvő számarányát.

Mindeddig kevesen kutatták a felügyelők, munkáltató örök — általában a fogvatartottak közvetlen környezetében dolgozó bv-alkalmazottak — viselkedésének mozgatórugóit, esetenkénti viselkedés-torzulásuk motívumait, fiatalon fellépő egészségromlásuk okait.

Ma már elfogadhatóan ismerjük a fogvatartottakra ható prizonáns tényezőket (izoláció, depriváló tényezők hatása, különféle fóbiák, félelmek, szorongások), ismerjük és fokozatosan kiszűrjük a pszichés zavarokat előidéző okokat. Egyáltalán nem vizsgáltuk viszont, így csak sejtéseinkre hagyatkozhatunk, a börtönnek az itt dolgozókra kifejtett személyiségkárosító hatását.

A vizsgálatot végezhettem volna bármelyik bv-intézetben, a mentálhigiénés körülményekben nincs számottevő különbség. Végül is a Fővárosi Bv. Intézetre esett a választásom, ez az intézet ugyanis a dolgozói összetételt és az állapotokat illetően szinte keresztmetszetét adja a büntés-végrehajtásnak. Választásom mellett szólt még az is, hogy ebben az intézetben dolgozom 1983 óta, így a jelenségeket sokkal jobban ismerem, mint más intézetben.

Túlterhelt ingázók

Az intézet biztonsági osztályának utazási statisztikájából megállapítható, hogy a dolgozók 64%-a vidékről utazik a fővárosba. 101-en naponta utaznak a Budapesttől 20—90 km-re lévő lakásukra, 24-en havonta kétszer-négyyszer jutnak haza (ez nagymértékben függ a rendkívüli berendelések számától). Ők 200—300 km-ről érkeztek intézetünkbe, amely az ország legnagyobb „előzetesháza”, a biztonsági osztály dolgozóinak igénybevétele tehát itt a legnagyobb.

A havi munkaidő papíron 174 órára csökkent. Csak azért papíron, mert a valóságban a dolgozók fejenként 20—40 óra túlórárt is teljesítenek. Az ország bv. intézetei között a második legmagasabb berendelési szám jellemző intézetünkre. Nem teljesülhetett dolgozóinknak az a dédelgetett álma, hogy bevezetik a 24—72 órás szolgálati időt,

^x Részlet a szerző diplomamunkájából, amelyet a Kossuth Lajos Tudományegyetem pszichológiai tanszékének készített.

amelynek révén a havi beutazások, eligazítások ideje a felére csökkenne, így a pihenéshez, megújuláshoz szükséges idő növekedhetne.

Sajnos dolgozóink nem keresnek annyit, hogy ne kelljen a mellékjövedelemért feláldozni a szabadidejüket. Az állomány fizikailag és pszichikailag kimerülten tér haza és fáradtan lép ismét szolgálatba. „Ha az ember kénytelen minden energiáját és idejét az élet pusztá fenntartásához szükséges feltételek előteremtésére fordítani — nem lehet szó mentálhigiénéről”. (Hegedüs Gy., 1976.)

Az intézet fő feladata a biztonságos és humánus őrzés mellett a bírósági tárgyalásokra történő nagy számú előállítás megszervezése és megoldása. Az előállításnak akkor is meg kell történnie, ha például létszámihiánnyal küzdünk, vagy ha életbevágóan fontos egyéb feladatok háttérbe szorulnak miatta.

Az ártatlanság védelme alapján a gyanúsítottat mindaddig ártatlannak kell tekinteni, amíg bűnössége be nem bizonyosodik. Ez nemcsak jogi probléma, hanem jelentős lelkiismereti ügy is az itt dolgozók számára. A közvéleményben minden bv-dolgozó „smasszer”, értelmezése néha pejoratív. E leértékelő sematikus szemlélet gyakorta sújtja dolgozóinkat. A szabályzatoknak, parancsoknak, utasításoknak már eleve autonómiát csökkentő vagy kizáró hatásuk van. A beosztottak problémamegoldó gondolkozását, öntevékenységet korlátozza, beszűkíti a személyiséget. Az önállóságtól ily módon megfosztott testületi taggal szemben a törvényi és vezetői kívánalom azonban igényli az azonnali és önálló döntési képességet (lásd például a fegyverhasználat vagy a kényszerítő eszközhasználat eseteit). Ha pedig hibázik, remekül képzett szakemberek sokasága bírálja el tettét. Éppen a legkevésbé képzett, legalacsonyabb iskolai végzettségű dolgozók (felügyelők, örök) kerülnek gyakran az említett helyzetbe, főleg a személyi állomány fiatal tagjainál okoz/hat/ ez személyi deformációt.

Szorongás közepette élnek

A felügyelők gyakran panaszozzák, hogy az érvényes jogszabályok, szabályzatok és a szinte mindennapos — gyakran egymásnak is ellentmondó — írásbeli és szóbeli utasítások már-már végrehajthatatlanok, ezért állandó szorongásban élnek. Sok esetben úgy érzik, csak kötelességeik vannak, a jogaik viszont formálisak. Sokszor inkább érzik rácsron belül magukat, mint a fogvatartottak. Gyakran tapasztalható viselkedésükben idegesség, szorongás, neurotikusnak mondható elem. Többszörös kiszolgáltatottságban élnek: függenek a bíróságok munkaritmusától, a hierarchiában felettük lévő vezetőktől, de némiképp ki vannak szolgáltatva a fogvatartottaknak is. Panaszáradataikkal szemben — adott esetben — a felügyelő szinte tehetetlen, mert intézkedésének megtámadása esetén még hiteles tanú sem akad. Napi feladatát a felügyelő számtalanszor egyedül végzi több, esetenként több tucat fogvatartottal szemben, vagy legalábbis jelenlétében. Az eddig említett situációk mind ambivalenciát (érzelmi ellentmondásosságot) keltenek az érintettben. Az ambivalencia típusos tünete a betegessé váló félelem. Félelem a jogszabályoktól, viszolygás az utasításoktól, feladatoktól. Már a vezetők (ellenőrzésre jogosult személyek) megjelenése is szorongást kelthet. A vezetők fontos feladata természetesen a beosztottak munkavégzésének szervezése és a végrehajtás ellenőrzése.

A meghallgatottak döntő többsége hangsúlyozta, hogy tevékenységét szoros kontroll közepette végzi. A fogvatartottak szinte minden szituációban, (tárgyalásokon, hozzátartozók előtt, a bírósági dolgozók körében), de a vezetők is árgus szemekkel figyelik, hogy mikor hibázik. Damoklész kardjaként függ feje felett a szinte mindennapos felelősségre vonás lehetősége. Beosztott és vezető között így kialakul egy — kölcsönös bizalmatlanságon alapuló — különös viszony. E tekintélyvel és hatalmi fölényen alapuló viszonyt csak konformis egyének viselik viszonylag jól. A felszerelő fiatalokat így már aligha lehetséges az állomány tagjai közé illeszteni. Érzelemszegény, pszichopatológiai vonásokat sem nélkülöző személyiségek válhatnak belőlük (értem ezt azon kevesekre, akik megmaradnak hosszabb ideig a bévé kötelékében).

A siker, mint motiváció

A büntetés-végrehajtási munka a mindennapok szűrkesége miatt fokozottan megkíván egyfajta *motivációs szintet* a dolgozótól. Ezt a motivációs szintet leghatékonyabban a siker élménye tudja megőrizni, mégis éppen ebből nyújtunk a legkevesebbet a beosztottaknak. A vezetők többsége, úgy látom, nem él eléggé e lehetőséggel, vagy nem kellően differenciál az ösztönzők alkalmazásakor. „Azok az eszközök, amelyekkel megváltoztatjuk, erősítjük vagy háttérbe szorítjuk a munkamotivációkat, együttesen alkotják az ösztönzés fegyvertárát”. (Perczel Tamás, 1976.) A helyes cselekedetek elismerése helyett — esetenként elhamarkodottan — a függőségből eredő büntetési lehetőséget részesítik előnyben. A büntetés fogalmán — ebben az esetben — nem feltétlenül a joghátrány alkalmazását értem. A szidás, a fenyegető megjegyzések, a szóbeli vagy írásos elmarasztalás, a felelősségre vonás kilátásba helyezése mind-mind motiváció-csökkentő tényező.

A tekintélyelvű, büntetéscentrikus vezetés csökkenti a kudarcok türésének képességét és szűkíti a kreatív konfliktusmegoldás interperszonális sémáinak alkalmazását. A szabályzatokhoz mereven ragaszkodó rugalmatlan vezető gyakrabban alkalmaz averzív (büntető) megoldást, mint jutalmazást. A büntetés a félelmi motívumon keresztül hat és sokáig fennmarad a félelem azután is, ha már nincs szükség rá. A félelem erős érzelmi felhangoltsággal párosulva csökkentheti és szinte minden esetben csökkenti is a beosztottak problémamegoldó képességét, akadályozza az eredményességet. A személyiség folyamatos stresszhatás alá kerül. A stressz ölthet olyan méreteket is, ami meghaladja az alkalmazkodási képességet és kóros, rendszertelen magatartást hoz létre, pszichés, illetve szomatikus károsodást okozat. Az előállító őrseg tagjai szinte majd minden előállítás során átélnek az átlagosnál nagyobb stresszt kiváltó hatásokat.

Egyes szubkultúrákban szokás, hogy a bűnöző tárgyalására megjelenik a teljes rokonság, a baráti kör, valamint a többi, éppen szabadlábon lévő bűnözőtárs. Az előállító őr rengeteg kényelmetlenségnek van ilyenkor kitéve. Veszélybe kerül a testi épsége, de az a veszély is fenyeget, hogy a gondjaira bízott fogvatartott kerekelt old, aminek persze súlyos büntetés lehet a következménye. Gyakran állít elő az őr gyilkost, különösen veszélyes bűnözőt, akivel szemben állandó készültségben kell lennie.

A megengedhető feszültség határa

A kivételes fizikai adottságokkal rendelkező örök az ilyen helyzeteket könnyebben megoldják. A fizikai erő még az alvilág tagjai között is tekintélyparancsoló tényező. A gyengébb fizikumú öröknek azonban marad a szorongás. A tolerancia-zóna ráadásul egyénenként változó mértékű, ezért nehéz megállapítani a megengedhető feszültség határát, így dolgozóink stressz elleni védelmét is nagyon nehéz megszervezni. Bárki mondhatná, hogy „*az örök ez a hivatása, ezt vállalta, ezért kapja a fizetését, tehát lássa is el a feladatát*”. A feladatát valóban el kell látnia, azonban úgy érzem, mindent el kell követnünk a mentálhigiénés feltételek biztosításáért, dolgozóink egészségének védelméért. Sürgős feladatnak tartom tehát a megfelelő atmoszféra megteremtését, hogy dolgozóink szorongásmentesen, neurotizáló, pszichotizáló tényezőktől kevésbé fenyegetett módon végezhesék társadalmilag is fontos feladatukat.

Félelmét a büntetés-végrehajtás dolgozói közül persze kevés ismeri el, kompenzációról, túlkompenzálásról — elszólásaiban — szinte mégis mindegyikük számot ad, így a félelem szerepe e munkakörben nem lehet vitás. Ezt a tényt igazolják a később jellemzendő magatartási mechanizmusok is.

A személyiséget súlyosan károsító tényezők közül elsősorban a szorongással — annak vizsgálatával — kívánok részletesebben foglalkozni. Kutatásom nem terjed ki a büntetés-végrehajtásban dolgozók teljes populációjára, még a vizsgált terület — a Fővárosi Bv. Intézet — egészére sem, bár bizonyos statisztikai adatokat az egész intézetre vonatkozóan figyelembe vettem. A biztonsági osztály dolgozóinak is csak 16 százalékával foglalkoztam. E szondázás eredményei alapján még inkább szükségesnek tartom az állomány egészségének vizsgálatát, preventív intézkedések érdekében.

A biztonsági osztály állománya mintegy 220 fő. Az előállítást, szállítást, illetve őrzést végző beosztottak döntő többsége férfi. 60%-uk vidékről bejáró ingázó dolgozó. A minta kor és iskolai végzettség szempontjából is megfelelően reprezentálja a teljes öri állományt.

A próbavizsgálatot először csoporttal végeztem. Azt tapasztaltam, hogy a résztvevők ebben a formában nem vették kellően komolyan a részükre kiadott feladatokat, megpróbálták megbeszélni a válaszokat, távolról is kommunikáltak egymással. A második kérdőív alján elhelyezett kérdés kitöltését igyekeztek elkerülni, válaszaikban próbálták személyiségüket előnyösebben bemutatni, igazi véleményüket elrejtteni. Tették ezt mindannak ellenére, hogy névtelenségük megőrzésére ígéretet tettem. A vizsgálatot végül inkább egyéni formában végeztem el.

Árulkodó kérdőívek

Mindőjükkel ismertettem a vizsgálat célját és a kérdőívek kitöltésének módját. Még mindig tapasztaltam rejtőzésre irányuló tendenciákat. Többen nem voltak hajlandók — az írásbeli választ igénylő kérdésekre — a számokon kívül mást, például szöveget írni. Elmondták, azért van fenntartásuk, mert a bévénél soha semmi nem maradt — ismereteik szerint — titokban. Hárman még arra is vigyáztak, hogy a kérdőíveket,

amelyek akkor még nem voltak összetűzve, különbözőképpen töltsék ki (egyiket kari-kázva, másikat négyzetekkel keretezve, a harmadikat aláhúzatva).

A vizsgált hét év alatt — ha az állomány átlaglétszámát (340 fő) 100%-nak tekintem — az intézet állománya 125,6%-os új felszereléssel (427 fő) és 138,8%-os létszámcsökkenéssel (472 fő) jelentős mértékben kicserélődött. Az új felszerelők éves átlaga 61 fő, a létszámcsökkenés 67, ami rendkívül magas számérték! A kimutatás alapján a nyugállományba vonultak arányának alakulása vonta leginkább magára a figyelmet. Ha a vizsgált időszak alatt a kitöltött szolgálati idővel nyugállományba vonultak létszámát (25 fő) 100%-nak tekintem és arányítom az 55, valamint az 50 éves életkor alatt nyugállományba vonultak és az egészségügyi okból elbocsátottak, illetve az aktív időszakban elhalálozottak (79 fő) összlétszámához, 316%-os eredményt kapok.

Neurózis, magas vérnyomás

Az intézet egészségügyi szolgálata rendelkezésemre bocsátotta éves jelentéseit, adataiból négy olyan megbetegedés számadatait kívánom bemutatni, amelyek eredete pszichoszomatikus gyökereket (is) takarhat és amely betegségek leginkább reprezentálják a bemutatni szándékozott problémákat.

Pszichoszomatikus gyökereket takaró betegségek adatai 1986—1990 között

A BETEGSÉG MEGNEVEZÉSE	BETEGEK	ÉVI ÁTLAG (kerekítve)	ESETEK	ÉVI ÁTLAG (kerekítve)	FELMENTÉ- SEK	ÉVI ÁTLAG (kerekítve)
Idegrendszeri és érzékszervi	454	91	707	141	7 242	1 448
Keringési	322	64	524	105	6 486	1 297
Emésztőrendszeri	140	28	262	52	1 799	360
Légzőszervi	642	128	876	175	4 991	998
Összesen	1 558	311	2 369	473	20 518	4 103

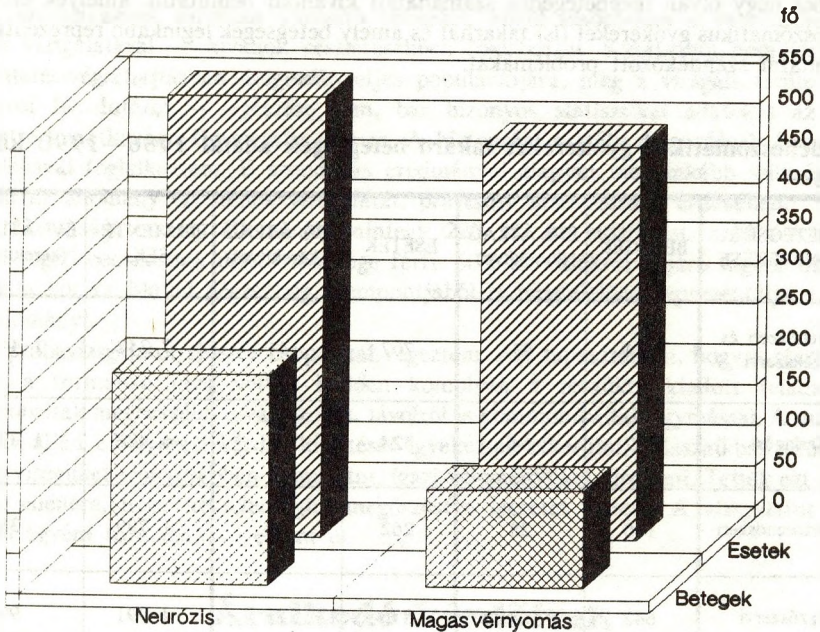
A valós kép azonban csak az összes előforduló betegség számadatait tekintve érzékelhető. A felmentési napok száma így éves átlagban 8226 naptári nap, ami azt

BÖRTÖNVILÁG

jelenti, hogy az intézet minden dolgozójára — arra is, aki egyáltalán nem volt beteg, de a GYED-en és GYES-en lévőkre is — 24,2 felmentési nap jut. Ezek a számadatok jól reprezentálják azt a tényt, hogy intézetünk bejutott egy ördögi körbe, ahol a dolgozók egyrészt azért lesznek túlterheltek, mert nagy a fluktuáció és nagyon sok a beteg, másrészt pedig a jelentős túlterhelés előbb-utóbb a betegségüket okozza.

Az idegrendszeri és a keringési betegségek között nagyon figyelemre méltó a neurózis és a magas vérnyomás számadatainak alakulása:

A BETEGSÉG MEGNEVEZÉSE	BETEGEK	ESETEK	NÖVEKEDÉS
Neurózis	262	548	2,1-szeres
Magas vérnyomás	122	488	négyszeres

Ezek a számadatok azért érdemelnek különös figyelmet, mert mint azt már az előzőekben említettem, a vizsgált 7 évben az állomány kicserélődött, megfiatalodott, továbbá ilyen arányú növekedés egyetlen más megbetegedésnél sem tapasztalható. Az eddig elemzett betegségek többségénél nem volt megállapítható organikus eredet, miként ezt — beszélgetésünk alkalmával — az intézet vezető főorvosa is megállapította.

Tüzetesebb oknyomozó vizsgálat talán kideríthette volna azt is, hogy a betegek hány százalékánál okozott tüneteket a túlterhelés, a regenerálódáshoz szükséges idő hiánya, a munkahelyi és családi terhek növekedése, a munkahely pszichés klímája, illetve az ezek függvényeként jelentkező szorongásos szindrómák kialakulása.

A túlterheltséget csak egyetlen szakasz (előállítást végző felügyelők) bemutatásával szeretném érzékeltetni. A szakasz parancsnokának adatai alapján 1990-ben az átlagban 93 fős szakasz 13 865 fogvatartott bírósági tárgyalásra történő előállítását, 15 645 szállítást és 447 személy (580 esetben) külkórházi szállítását és őrzését látta el. A fentiekhez hozzátartozik még, hogy a 93 emberből 24—25 jut átlagban a napi 55—56 tárgyalásra. A betegszabadságok, évi rendszeres és tanulmányi szabadságok, a GYES-en, illetve GYED-en tartózkodók, az iskolákra, egyéb szolgálati helyekre és feladatokra vezényelték (szállító, valamint kötött őrhelyeken szolgálatot teljesítők, munkáltatók, stb.) a rendelkezésre álló állomány nagyobb részét érintik. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy minden új felszerelőnek 14 napi alapkiképzésben kell részesülnie és — a polgári alkalmazottakat leszámítva — ez évi 50 ember, valamint tiszthelyettesképző iskola elvégzése is előbb-utóbb minden felszerelőt érint, aki ezt vagy 5 hónapos nappali, vagy 10 havi levelező tagozatos képzésben végzi, akkor az egy-egy szolgálatban lévő testületi tagokra hihetetlenül nagy feladat hárul és így érthető lesz, miért van szükség még a szabadidő szolgálati célokra történő igénybevételére is.

A közérzet összetevői

Néhány jellemző példa a vizsgálat időszakából.

Arra a kérdésre, hogy vajon a vezetők elfogadják-e a napi feladat ellátását? — a megkérdezetteknek csak 42,5%-a válaszolt úgy, hogy „*nagy gyakorisággal elfogadják*”. Rendszeres visszajelentésről csak 20% nyilatkozott, rendszertelen visszajelentésről 27,5%, míg arról, hogy csak akkor kap visszajelentést, ha vezetője elégedetlen vele, 12,5% tett említést. 37,5% úgy véli, jövedelmének alakulása „*elsősorban anélkül függ*”, mások „*hogyan állítják be*” a vezetők előtt. További 15% azt tapasztalja, jövedelmének alakulása „*kizárólag csak ettől függ*”. Arra a kérdésre, milyen közérzettel lép a munkahelyére? — csak egyetlen kolléga (2,5%) nyilatkozott úgy, hogy „*örömmel, jó hangulatban*”, 18-an (45%) viszont azt mondták „*akkor érzem jól magam, amikor kilépek a kapun*”..., illetve „*legszívesebben más munkahelyen dolgoznék*”.

A sikerérzetet vizsgálva magyarázatot kapunk az előző, meglehetősen elkeserítő számokra, nevezetesen 10-en (25%) havonta talán ha egyetlen esetben jutnak munkájuk sikeréhez, 12 fő (30%) válaszolta, hogy „*olyan ritkán, nem is emlékszem rá*”. (A sikerélménynek tehát jelentős közérzet alakító hatása van, azaz lenne.) 20%-uk érzi azt, hogy a feladat ellátásában mindig magára van utalva, szintén 20% számíthat közép-, illetve legfelsőbb vezetői segítségre. 50%-uk a szakaszparancsnokhoz bizalommal fordulhat (személyes problémájával is). 28 fő (70%) viszont úgy gondolja, a jelenlegi parancs és utasítási rendszer gátolja önmegvalósítási törekvéseit, elgépiesíti őket (közülük 13-an mondták, hogy „*inkább a fenyegetenség érzését kelti*”).

A frusztrációs helyzet feltételezett megoldási módjait vizsgálva megállapítható, hogy 33 fő (82,5%) valamilyen formában elfojtana agresszióját, idegnyugtatóval, esetleg

ítallal, de a szorongási mutatók rendkívüli mértékét igazolja, hogy 19-en azt választották, „*ezt is lenyelném, mint a többi*”.

A kérdőívekre adott válaszokból az is megállapítható, hogy a vizsgált személyek átlagban 15—20 órát túlóráznak havonta. Közülük 20% végez valamilyen jövedelemkiegészítő munkát, állattartást vállal, építkezéseken segít stb. Környezetük rendbentartására általában 2—3 órát fordítanak naponta. Szolgálatba lépés előtt 1 órával korábban kell az intézetbe érkezniük a felkészülés és az eligazítás miatt. Munkanapjaikon átlagosan 2,4 órát utaznak, a várakozási időt is beleszámítva. Mindez a regenerálódáshoz szükséges idő rovására történik.

A kérdőívek válaszaiból kirajzolódó képek messzemenően alátámasztják azt a feltételezésemet, hogy a fluktuáció, a korai nyugállományba vonulás, a pszichoszomatikus megbetegedések nagyon magas száma összefügg az állomány szorongásával, valamint folyamatos, oldás nélküli túlterheltségével. Mindezek ismeretében mit tehetünk, milyen javaslatokkal állhatunk elő? Hiszen ismerem az akadályokat, tudom, hogy az intézet vezetése egymagában generális változást képtelen találni, a problémák zöme Moebius-szalag módjára visszacsavarodik. Anyagi nehézségek, létszámgondok nem oldhatók meg hirtelen, a betegek gyógyítása is rendkívül időigényes feladat, ezeken évek hosszú sora alatt lehet csak változtatni.

Az emberi tényezők jelentős többségének feltételei viszont adottak, csupán élni kell velük. Emberiesebb hangnem, jó szó, néhanapi siker, a másakra való odafigyelés, az elfogadás légkörének megteremtése nem kíván anyagi ráfordítást. Thomas Gordon gyerekekről szólva a következő megállapítást teszi: „*Dicsérd meg őket, és kezüket-lábukat összerörve dolgoznak*”.

Ha ez a tétel a gyermekekre igaz, bizonytal áll a munkánkat végző fiatal felnőttekre, de még a középkorúakra is. Az elvárt viselkedés megerősíthető dicsérrel, visszajelentéssel, valamint egyéb erkölcsi — nem kizárólag anyagi — elismeréssel. Törekedni kell véleményem szerint a kommunikációs gátak megszüntetésére is. Javaslom továbbá a legmegfelelőbb pszichoterápiák intézményes alkalmazását, például autogén tréninget, egyéni terápiákat stb., kinek-kinek lehetősége és egyéni szükséglete szerint. Mindenekelőtt javaslok az állomány teljes pszichés szűrésének (egy alapos szociológiai és pszichológiai felmérésnek) az elvégztetését.

Ne hagyjuk magára!

A szorongás elleni küzdelem nem jár gyors és látványos eredménnyel, gyakran egész életre szóló harc. Nagy tehát azoknak a személyeknek a felelősége, akikre embereket bízott a társadalom, akiktől emberek mentális egészsége vagy megbetegedése függ. A betegség kezelésében már az is siker, ha elérjük, hogy az illető megpróbál változtatni élethelyzetén, ha attitűdjében pozitív változás áll be, ha képes kontroll alatt tartani saját szorongását és azzal együtt tud élni, s ha elhitetjük vele, hogy nem hagyjuk magára, környezete megérti, elfogadja őt, mellé áll, ha nehézsége támad.

Kovács Ferenc